

ROLAND LOUWERSE

Griekenland & Turkije

Met een Turkse koffie
op een Grieks terras



VERSIE 1.0, 2014

VERSIE 2.0, 2016

ISBN 978 94 6000 018 8

NUR 695

© 2014, 2016 Roland Louwerse, Uitgeverij MultiLibris

Vormgeving: Erik Kunst, MultiLibris

Productie: Uitgeverij MultiLibris, Almere

Alles uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden op welke wijze dan ook. Het enige wat we vragen is de correcte bronvermelding van de auteur *Roland Louwerse*.

Samensteller en uitgever spannen zich in een zo betrouwbaar mogelijke uitgave te verzorgen. Niettemin kunnen zij geen aansprakelijkheid aanvaarden voor mogelijk erin voorkomende onjuistheden.

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING 13

GRIEKENLAND

HOOFDSTUK 1

Introductie 23

Griekenland: land van de zintuigen 29

Kreta 30

Bronstijd 31

Thera 42

De nadagen van Kreta 45

Piraterij 48

De Venetianen 49

Korfoe 51

HOOFDSTUK 2

Mycene en Troje 59

Heinrich Schliemann 63

The Dark Ages 68

Bloeitijd 70

De Perzische Oorlogen 70

Een vernieuwd Athene 73

Het Parthenon 76

De democratie 78

De Peloponnesische Oorlog 81

Socrates 87

Komedie	90
De Griekse filosofen	92
Plato	94

HOOFDSTUK 3

Sparta	99
de Griekse liefde	102
De Peloponnesos	105
Olympia	106
Arcadië	108
Pan	110
De Peloponnesos overstroomd	112
Nauplion	113
Mani	113
De Onderwereld	114
Orpheus	116
Sappho	118

HOOFDSTUK 4

Thracië en Macedonië	123
De berg Athos	124
Thessaloniki	127
Nationalisme	128
Kruitvat van de Balkan	129
Het einde van het Ottomaanse Rijk	131
Robert D. Kaplan	132
Alexandrië	133
Antieke teksten	136
Botsing der geloven	139

HOOFDSTUK 5

- Pergamum 147
- Geneeskunde 148
- Goden, God en heiligen 154
- Orakels en orakelplaatsen 156
- Kleobis en Bithon 159
- Cyprus 160
- Verskillende meesters 163
- Enosis* 165
- De splitsing 168

HOOFDSTUK 6

- Griekenland onder de Ottomanen 171
- 1453-1800: De *Dark age of Greece* 174
- De Griekse onafhankelijkheid 176
- Monarchie en *Enosis* 180
- Elephterios Venizelos 182
- Griekenland richt zich op 183
- De Catastrofe 185

HOOFDSTUK 7

- De *caduti Italiani* 191
- De Holocaust in Thessaloniki 198
- De Slag om Kreta 200
- De oorlog thuis 209
- De burgeroorlog 210
- Mikis Theodorakis 212
- Het Kolonelsregime 213
- Het nieuwe Griekenland 216
- Het einde? 218

TURKIJE

NAAR TURKIJE 223

HOOFDSTUK 1

- Istanbul 225
- Het Dolmabahçepaleis 228
- Gallipoli 231
- Het Pera Palace hotel 238
- Beyoğlu 239
- Onze-Heiland-in-Chorakerk 244

HOOFDSTUK 2

- Geloof 251
- De Aya Sophia 253
- Topkapi 254
- Het archeologisch museum 257
- Corruptie 259
- Moskeeën 260
- Geloofsstromingen 262
- Sivas 263
- Derwisjen 264
- Politiek op straat 267
- Het leger 269
- De Janitsaren 272
- Turken en Turken 273
- Amusement 274
- Eerwraak 276

HOOFDSTUK 3

- Oorsprong 279
- Het Ottomaanse Rijk 280
- Suleiman de Grote 282
- Ondergang 284
- Het Ottomaanse juk 284
- Handel 287
- Het einde 289
- De Turks-Russische Oorlogen 290
- De pest 293
- De Jong Turken 295

HOOFDSTUK 4

- De Eerste Wereldoorlog 299
- Mustafa Kemal 300
- Lawrence of Arabia 302
- Na de oorlog 304
- De Onafhankelijkheidsoorlog 306
- Multi-etniciteit 308
- Kemalisme 310

HOOFDSTUK 5

- Op weg naar het andere Turkije 317
- Het Abantmeer 319
- Bolü, Amasra, Safranbolü 320
- Ankara 321
- Anit Kabir 325
- Anatolië 327
- Paulus 328
- Apollonius van Tyana 330
- Myra 331
- De eerste christenen 333
- Ephese 334

Cappadocië 337
Hettiten 339
Hattuscha 340
Yazilikaya 342
Amazones 342
Strabo 345
Fatsi 348
Sinop 350
Trabzon 351
Het Sumelaklooster 352
Rize 355
Huwelijken 358

HOOFDSTUK 6

Het Verre Oosten 363
Koerdistan 363
Loukianos van Samosata 366
Zeugma 369
Koerdistan II 371
Diyarbakir 375
Koerden 376
De Armeniërs 379
Urfa 382
Nemrut Dagi en Ararat 383

HOOFDSTUK 7

Terug naar Troje 389
De Ilias 389
Odyssee naar Ilion 398
Turkije nu 412
Recep Tayyip Erdogan 414
Abdullah Gül 416
Ergenekon 417
Groei 418

EPILOOG 423

INDEX PLAATSEN EN PERSONEN 427

BIBLIOGRAFIE 445

VERANTWOORDING 453

DANKWOORD 455

INLEIDING

Muze, bezing mij de wrok ...

Dit beroemde begin van de *Ilias* van Homerus zou ook de openingszin kunnen zijn van dit boek. Aan wrok geen gebrek. Griekenland en Turkije, samen in één boek. Kan dat wel goed gaan? Ik beloof u dat de stofwolken zich niet buiten het boek zullen verspreiden. De soms grote verschillen zullen niet verdoezeld worden, maar Griekenland en Turkije hebben meer gemeen dan een oppervlakkige blik doet vermoeden.

Het zijn landen met een gedeelde geschiedenis, een gedeelde opvoeding, maar ook met een gedeelde tragedie. Beide ook landen met een scharnierfunctie tussen Oost en West. Soms lijkt er sprake van haat, maar ook haat bindt samen. Haat en liefde zijn twee kanten van dezelfde medaille. De voortdurende onenigheid tussen Griekenland en Turkije lijkt op geruzie tussen broer en zus. Er is verschil, maar tegelijk een niet te loochenen gemeenschapelijkheid.

De ligging van beide landen aan de Middellandse Zee heeft ze veroordeeld tot elkaar. Beide bewakers van de Bosporus, dan wel de Hellespont. Onvermijdelijk dat Oost en West hier regelmatig op elkaar botsten en Titanengevechten streden.

Herodotus schreef bij de inleiding tot zijn *Historiai*:

‘Hier volgt een verslag van het onderzoek dat Herodotus van Halikarnassos heeft ingesteld met de bedoeling dat de

handelingen van de mensen niet mettertijd vergeten worden en dat de grote en bewonderenswaardige daden van de Grieken aan de ene kant, van de niet-Grieken aan de andere kant, niet zonder roem blijven, en bovendien dat de reden van hun conflict duidelijk wordt.'

Herodotus van Halikarnassos, noemt de auteur zichzelf trots. Hij schreef in het Grieks, voelde zich een Griek, was een Griek, maar Halikarnassos (het huidige Bodrum) ligt tegenover Kos op de Turkse kust. Die Turkse kust was ooit Grieks. Tegelijkertijd geeft Herodotus aan dat hij zich ten doel stelt het voortdurende conflict tussen West (de Grieken) en Oost (de *barbaroi*, de brabbelaars, de niet-Grieks sprekenden) te verhelderen. Daar draait volgens hem de hele geschiedenis om.

En met recht. Vele oorlogen zijn er gevoerd tussen West en Oost. Uit de mythologie (die voor de Grieken gewoon vroege geschiedenis was) kennen we de Trojaanse Oorlog. De verenigde Grieken namen het op tegen de Trojanen op de kust van Turkije. Homerus is wereldberoemd geworden door zijn poëtische beschrijving van deze krachtmeting om Troje in de *Ilias*. Heinrich Schliemann verwierf wereldfaam door zijn opgraving van de verloren gewaande stad en zijn legendarische schat van Priamus.

Eeuwen later stonden beide kemphanen weer tegenover elkaar in de twee Perzische Oorlogen, waarbij de Grieken beide keren aan het langste eind trokken en zo de weg vrij maakten voor Athene's Gouden Eeuw, de eeuw van de Verlichting, het Athene van Socrates en Plato, Solon en Pericles, Sophocles en Euripides.

In 1453 streed Constantinopel als voorpost van het christelijke Westen tegen de Mohammedanen van het islamitische Oosten. Constantinopel viel en baande de weg voor de Turken die in de vorm van het Ottomaanse Rijk een eeuwenlange macht van betekenis in de regio zouden vormen en de Grieken zouden overheersen.

Tot slot vochten de Grieken en Turken nog onderling een felle

oorlog uit in de jaren 1920-1922, toen de Grieken wilden profiteren van de afloop van de Eerste Wereldoorlog en hun kans schoon zagen delen van Grieks-Turkije (Grieks natuurlijk in de ogen van de Grieken!) terug te veroveren. Zij stuitten echter op generaal Mustafa Kemal, die de Grieken terugjoeg en meteen alle Griekse inwoners die er nog waren in Turkije (meer dan een miljoen!) terugstuurde naar Griekenland. Wat volgde was een enorme burgerruil: Turkse Grieken moesten naar Turkije, en alle Griekse Turken naar Griekenland. Het inwonertal van Athene werd in een klap verdrievoudigd!

De huidige spanning tussen West en Oost is dus een kwestie van traditie. Tegelijkertijd voelde Griekenland zich ondanks het massatoerisme tot voor kort maar weinig verbonden met de rest van (West-) Europa, was de relatie met de landen van de Europese Unie en de VS vaak meer dan gespannen, en richtte het zijn politiek meer op de Balkanlanden waarmee het ook zijn orthodoxe variant van het christendom deelt.

Turkije aan de andere kant heeft als seculiere staat weer niet zoveel op met het islamitische achterland, hoewel 99% van de inwoners doorgaat voor moslim. Samen zijn ze grensgevallen in meerdere betekenissen van het woord.

Nog meer overeenkomsten? Luister naar de muziek, kijk naar de dansen, proef hun eten, proef hun drank, luister naar het oeverloze gepraat over politiek in de koffiehuisen. Zie hun Dionysische passie voor voetbal en basketbal. Zelfs hun koppigheid is eender. Niet te vergeten zijn beide landen NAVO-partners! Hoewel de kanonnen nog op elkaar gericht staan, biedt het ene land als eerste hulp aan het andere land bij een aardbeving of grote brand. Ze kennen aan beide zijden de pijn van verlies en ellende, en ook dat schept een gemeenschappelijk band.

De wederzijdse band van aantrekking en afstoting heeft mij wellicht aangezet tot het schrijven van dit boek. Wellicht, want wie kan

zijn diepste drijfveren werkelijk kennen?

Het kan ook gewoon mijn passie voor beide landen en culturen zijn. Of een fenomeen dat elke schrijver kent: het loopt over en het moet eruit. Wat de reden ook is geweest, ik heb het met ontzettend veel plezier gedaan.

Het boek is niet in alle opzichten een vrolijk boek. De historie van beide landen kent vele tragedies en we zullen er geen uit de weg gaan. Ook zaken die officieel niet genoemd mogen worden (men denke aan de Armeense zuiveringen in Turkije) of die diep worden weggestopt (zoals de Griekse burgeroorlog in en na de Tweede Wereld oorlog) zullen uitgebreid en zonder schroom gepresenteerd worden. Wie niet met zijn verleden in het reine kan komen, zal nooit met zichzelf in het reine komen.

Om deze reden zullen sommige Turkse dan wel Griekse lezers menen dat de schrijver vooringenomen is tegen Griekenland dan wel tegen Turkije. Misschien zal een enkeling denken dat ik zijn/haar land wil belasteren. Wie zo het boek zal lezen, kan het beter ongelezen laten. Niemand schrijft een dik boek over een land waar hij niet van houdt. Maar een schrijver heeft ook verplichtingen en zo dicht mogelijk de waarheid benaderen is voor de schrijver van non-fictie zo'n verplichting.

De waarheid benaderen, nastreven, is iets anders dan de waarheid schrijven. Hoeveel bronnen je ook gebruikt, schriftelijk dan wel mondeling, ze dekken nooit het hele verhaal. Ik heb niet de illusie een foutloos boek te schrijven. De historie van Griekenland en Turkije is dermate complex dat fouten onvermijdelijk zijn. Dat er dingen vermeld worden die de lezer in een andere versie kent, hoeft echter niet altijd te wijten te zijn aan een fout van de auteur. Veel 'feiten' zullen in families van generatie op generatie doorverteld zijn met de persoonlijke inkleuring en belangen van de sprekers. Het ware verhaal kan dan wel eens anders zijn of, zoals zo vaak, genuanceerder.

Laat dit boek stof leveren tot discussie, tot het vertellen van

nieuwe verhalen, tot het luisteren naar oude of nieuwe stemmen. Stemmen aan de keukentafel, stemmen in de huiskamer, stemmen op het terras, misschien een Grieks terras, bij een kop Turkse koffie.

Nog een laatste woord over de schrijfwijze van de namen van personen, plaatsen en landen. Omdat veel namen via het Latijn zijn overgeleverd, hebben ze in de loop der eeuwen met hun Latijnse schrijfwijze een vertrouwde klank in onze westerse oren achtergelaten. Het weergeven van die namen in hun originele (veelal Griekse) vorm zal eerder verwarrend dan verhelderend werken. Namen die ons met hun Latijnse schrijfwijze bekend zijn, heb ik daarom onveranderd gelaten (vgl. Homerus i.p.v. Homeros). Namen die geen grote traditie kennen in ons collectieve geheugen heb ik zoveel mogelijk in hun authentieke spelling weergegeven (vgl. het Mouseion in Alexandrië). Het blijft met dit soort zaken schipperen tussen Scylla/Skylla en Charybdis, maar daar is helaas geen ontkomen aan.

Griekenland

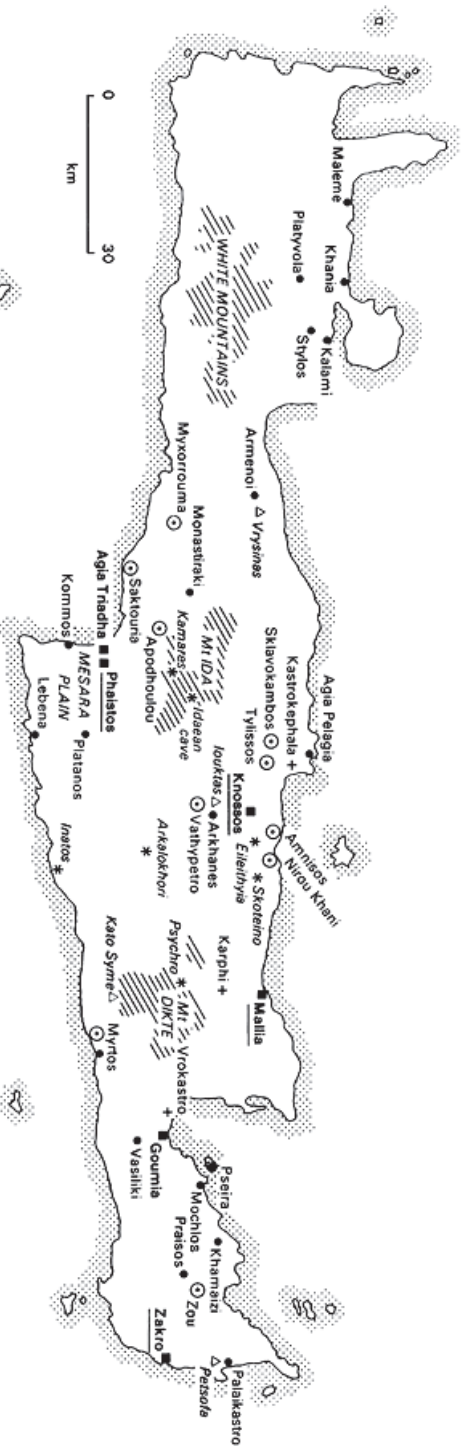


MINOAN CRETE

CRETAN SEA

0 30
km

- Palace sites
- ⊙ Country houses
- Other settlements or tombs
- △ Mountain sanctuaries
- * Sacred caves
- + Sub-Minoan refuge cites



HOOFDSTUK 1

Introductie.

Griekenland. Welk Griekenland wilt u hebben? Er zijn er zovele. Het mythische Griekenland, land van de rede, de filosofie, de democratie? Of het oosterse Griekenland, land van de hartstocht, de passie, de chaos?

Robert D. Kaplan heeft er in zijn beroemde boek *Balkanschim-men* terecht op gewezen dat Griekenland een Balkanland is, ook al leert u dat niet op school. Er is geen kloof tussen Albanië en Griekenland, of tussen Macedonië en Griekenland en ook niet tussen Bulgarije en Griekenland. Het continent loopt door, de bergketens lopen door, de muziek loopt door, de emoties lopen door. Als Europa gedeeld kan worden in een West en Oost, dan is Griekenland duidelijk oosters.

Zorba de Griek, uit het beroemde boek van Nikos Kazantzakis, is niet een Griekse filosoof. Hij is de vleesgeworden oosterse Dionysische natuurkracht, die één is met de elementen van zijn land en dit uit in zijn passie voor vrouwen, drinken en dansen.

Het Griekenland van de rede, als bakermat van de westerse beschaving, is het oude Griekenland in de meest letterlijke betekenis van het woord. Zo goed als verdwenen. Het moderne Griekenland heeft er weinig tot niets mee. Waar het moderne Griekenland wel iets mee heeft, is met het orthodoxe geloof, de plaatselijke kerk met de plaatselijke heilige, met de gebedskralen, met voetbal, met die vuile Albanezen, met die vervloekte Turken, met de Hagia Sophia in Constantinopel.

Toen de EU Griekenland binnenhaalde, dacht zij het oude Griekenland binnen te halen, de bakermat van de democratie, het huis van de Schone Kunsten. Zij kreeg echter het nieuwe Griekenland, een land van veel corruptie, een land met een grote zwarte economie, en helaas voor veel Europeanen te laat bekend geworden, een land waarin belasting betalen niet de gewoonste zaak van de wereld is.

Ik bied u beide: ik houd van beide evenveel. Het oude Griekenland ken ik uit de boeken, het nieuwe door mijn eigen ogen en oren.

Natuurlijk bestaat er net zomin een breuklijn tussen het oude en het nieuwe Griekenland als tussen Albanië en Griekenland. Maar verschillen zijn er wel en we zullen de historie als getuige ervan nemen.

Waarom blijft iemand 20 jaar en langer terugkeren naar een land? De redenen kunnen divers zijn: een geheime liefde, een vast ingesleten gewoonte, te beroerd om ergens anders heen te gaan, het weer, de natuur, de cultuur, het eten, familie, vrienden, een huisje. Of een mix van deze redenen.

Om met de laatste te beginnen: de mensen met een huisje in Griekenland zijn niet te benijden. Paradoxaal? Welnee. Lees de boeken van mensen die een huisje in Griekenland gekocht dan wel gebouwd hebben. De boeken zijn hilarisch van ellende. Wie als nuchtere Hollander (een man een man, een woord een woord; afspraak is afspraak; liever te vroeg op een afspraak dan te laat, en meer van dat degelijks) zaken gaat doen in het Middellandse Zeegebied, moet stalen zenuwen hebben en een sterk hart. Of juist levensmoe zijn natuurlijk.

Alles wat je is aangeleerd op het gebied van zaken doen, zoals daar zijn: vergunningen, rechten en plichten, belastingen, eerlijk zijn (toch?), niet je stem verheffen, nooit met de vuist op tafel slaan, e.d., is in deze contreien volstrekt onbruikbaar. Tenzij u alle aangeleerde regels 180 graden draait. Wie zich aan de wet probeert te

houden, kan erop rekenen dat zijn huisje wellicht aan zijn kleinkinderen kan toevallen. Als het meezit. Wie wacht op een vergunning zonder de juiste paden te bewandelen, zonder de juiste mannetjes, zonder de juiste fles wijn, krijgt die nooit.

Wie verwacht dat de bouwvakkers klokke 8.00 uur beginnen en 16.00 uur vertrekken, kent de Griekse bouwwereld niet. Wie in paniek raakt als hij zwart granieten tegels van 1 x 1 meter heeft besteld en witgemarmerde met andere afmetingen ontvangt, kan beter in een hotel gaan wonen.

Ik herinner mij een boekje van een Engels echtpaar met een bom duiden, dat op safe wilde spelen en zich niet in de luren wilde laten leggen door de Griekse praatjesmakers. Ze dachten de zaak in de hand te kunnen houden door een advocaat ter plekke, in Nauplion op de Peloponnesos, in dienst te nemen. Het kost een paar centen, maar het scheelt ook weer vijf keer overkomen en wellicht een beroerte.

Toen hun huis er stond en op een likje verf na af was, reisde het stel met champagne naar Nauplion om met alle betrokkenen het huis in te wijden. In de taxi op weg naar hun huis, kregen ze een telefoontje. Er was wat gebeurd. Ernstig? Nogal. Het huis was ingestort.

Veel bladzijden verder en veel tranen later (bij de lezer van het lachen, bij het echtpaar van het huilen), stond het huis er dan toch definitief. De vergunning was nog niet helemaal rond, maar de koffers konden er voor een vakantie uitgepakt worden.

Na het schrijven van deze alinea kwam ik het boekje weer tegen bij het opruimen van een boekenkast. De auteur, Austen Kark, was zijn liefde voor Griekenland, ondanks al zijn bouwellige, kennelijk niet kwijtgeraakt, want de ondertitel van dit boekje luidt: 'Een lofzang op het leven in een Paradijs'. Een ware Hellenofiel.

En zo zijn er vele verhalen. Natuurlijk gaat het ook wel eens mis in België, of in Frankrijk, maar Griekenland spant wel de kroon als

het gaat om ondoorzichtige procedures, onduidelijke regelgeving, humeurige ambtenaren, onbereikbare tussenpersonen, niet-verschijnende bouwlieden en scheef-tekenende architecten. Kortom: Bezint eer ge begint.

Persoonlijk lijkt het me veel aantrekkelijker om gedurende een half jaar een geriefelijk appartement te betrekken, of een hotelsuite. Het lijkt duurder, maar daar staat tegenover dat het huis voor je wordt schoongemaakt, dat je bij een verstopte riolering de huisbaas kunt bellen, en je wel verrast kunt worden door onaangename burens, maar in de wetenschap verkeert dat die na een paar weken weer vertrekken.

Bovendien kun je ook eens een half jaartje naar Portugal gaan of naar de Canarische eilanden, of naar een ander deel van Griekenland. Je vrijheid is vele malen groter.

Natuurlijk spreek ik in volstrekt hypothetische zin: ik heb noch het geld, noch de tijd, maar het idee is aangenaam. Ik mag er na een avondje zwaar tafelen op het terras graag over mijmeren.

Aangezien ik dus geen huisje bezit in Griekenland, moet ik een andere reden hebben om er regelmatig terug te keren. Ik zal niet alle andere redenen één voor één wegstrepen, maar meteen het juiste antwoord geven: alles bij elkaar. De geheime liefde is mijn liefde voor het land. Griekenland is voor mij de perfecte combinatie van een aangenaam klimaat, aardige mensen, mooie natuur, rijke cultuur, fascinerende historie, goed eten en drinken, en iets onbepaalds waardoor ik me thuis voel.

Het is begonnen met een verlangen naar de Griekse cultuur en geschiedenis, maar het heeft zich uitgebreid naar al die andere aspecten die Griekenland maken tot wat het is. Het is net als bij je levenspartner: je houdt pas van iemand als je ook diens kleine ongemakjes kunt verdragen.

Zo ben ik niet blind voor de Griekse ongemakjes – het zijn er vele: Grieken zijn sloddervossen, rommelmakers, van-dag-tot-dag-

levers, hysterici, cultuurbarbaren, vol met vooroordelen, kettingrokers en hardrijders, om maar wat te noemen – , maar ik kan er mee leven en de pluspunten tellen zwaarder dan de minpunten.

De meeste Grieken erkennen ook gemakkelijk hun zwakheden. Wat dat betreft, vind ik ze eerlijker dan hun Turkse buren. De Turkse trots verhindert vaak een eerlijke zelfreflectie, in ieder geval naar de buitenwereld. Het is zelfs in de wet vastgelegd dat een Turkse onderdaan zijn/haar land niet mag belasteren. Nu is belasteren natuurlijk een ruim begrip, maar kritiek leveren op eigen falen gaat de meeste Turken niet makkelijk af. Toch stelt Andrew Mango in zijn boek *The Turks Today* dat Turken elkaar graag de les lezen: zozeer zelfs dat er een Turks gezegde is dat Turken de duivels in de hel niet nodig hebben, omdat ze elkaar al genoeg kwellen. Dus onderling mag men elkaar de waarheid zeggen, maar laat een buitenstaander zijn mond houden! In dit opzicht wordt dit voor een enkele Turk dan ook een moeilijk boek. Ik ben een buitenstaander, maar ik doe verslag van wat ik zie.

Om diezelfde reden ben ik een fan van de Turkse schrijver Orhan Pamuk: de liefde voor zijn moederstad Istanbul komt juist volledig tot uitdrukking doordat hij niet alleen haar schoonheid, maar ook haar gebreken uitvoerig beschrijft. Precies daarom is hij in Turkije zelf niet onverdeeld populair. Zoals elke Nobelprijswinnaar behoort te doen, loopt Pamuk een paar passen voor de menigte uit, en uit de pas met de heersende moraal.

Ik heb uitgelegd waarom Griekenland mij aantrekt. Nog niet heb ik de reden vermeld waarom ik enkele keren per jaar op reis wil. Ik wil me verbazen, ik wil geraakt worden, ik wil niet-begrijpen.

Zoals de westerse beschaving de oosterse niet-begrijpt, wil ik juist expres de plekken waar ik kom niet-begrijpen. Niet-begrijpen in de zin van: me laten overdonderen door het vreemde. Het vreemde niet gelijk willen duiden, classificeren en wegzetten, maar het in al zijn ongrijpbaarheid laten spoken. Liever vooraf weinig

erover lezen en daarna veel. Eerst zelf een beeld vormen en dat later toetsen aan andere meningen en onderbouwen dan wel bijstellen met meer feitenkennis.

De reflex op niet-begrijpen is vaak die van angst en afweer. De thuisblijver zal die reflex sterker hebben, dan wel krijgen, bij het opgedrongen krijgen – via journaalbeelden, burens, sociale contacten –, van exotische beelden, gedragingen en uitingen. Onbekend maakt onbemind. Wie reist, wil graag het andere leren kennen.

Een enkele keer tref je een reiziger die eigenlijk het liefst als een slak met het eigen huis of misschien wel land op de rug zou willen reizen en waarschijnlijk alleen reist voor een beter klimaat. Ook dat is een legitieme reden. Alles is legitiem. Om geraakt te worden hoef je niet ver te reizen. Je kunt ook in eigen land geraakt worden. Er zijn genoeg mensen die de Himalaya beter kennen dan de Waddenzee, maar ook die laatste kan overweldigen.

Kan een land dat je voor de zoveelste keer bezoekt je nog verrassen? Ik weet niet of het voor elk land geldt, maar ik denk dat het voor Griekenland, en ook voor Turkije, zeker geldt. Het komt door de enorme variatie in bewoners, culturen en landschappen. Landen zo groot dat je er jaren en jaren over doet om overal te komen, als het al lukt.

Door mijn ervaringen nu te koppelen aan een globale beschrijving van historie en cultuur, ben ik in de laatste fase van mijn mentale reisgenot terechtgekomen: ik mag duiden, ik mag classificeren, ik mag oorzaken en gevolgen deduceren. Toch ben ik na het voltooien van dit boek slechts een klein beetje dichter bij het beschreven land gekomen. Want een land is machtig. Het leeft voort, de mensen komen en gaan, tradities verdwijnen en nieuwe verrijzen; oude sterren verbleken, nieuwe komen op.

Dus ook hierna zal ik Griekenland blijven bezoeken en me blijven verbazen. Hopelijk zult u dat ook blijven, dan wel gaan doen.

Griekenland: land van de zintuigen.

Verwacht nergens in Griekenland, waar dan ook, zelfs niet op het meest verlaten eiland, stilte. In Griekenland schreeuwt je altijd wel iets tegemoet: een geit, een haan, een ezel, het getoeter van een auto, het geklep van een klok, de luidspreker bovenop een lorrie met koopwaar. Soms is het geluid ondefinieerbaar (is het het zachte ruisen van de zee, het geluid van een elektrische ventilator?), maar toch daar, onherroepelijk, onbetwistbaar.

Wie absolute stilte wil, moet niet naar Griekenland gaan. Absolute stilte bestaat er niet. Als mens en vee eindelijk hun mond houden, is daar altijd nog het koor der cicades, de myriaden cicades, met hun monotone snorfietsgeluid. Soms, heel soms, vallen ze even stil, en wanneer ook de hond even stil is, en grootmama niet naar haar kleinkinderen roept, dan dreigt er even echte stilte te ontstaan. Echte stilte, als aankondiging van een donderstorm. En die komt onvermijdelijk, want echte stilte mag niet bestaan: de hond gaat bassen, de meid krijsen, de haan kraaien, en de uil oehoeën.

Altijd hangt daar ook die geur. Die typische Griekenlandparfum: een vleug zee, een vleug dennen, een vleug droog gras, een vleug sterke kruiden, een vleug zoete bloemen, een vleug warme wind.

Wie niet kan ruiken, kan Griekenland nooit echt ervaren hebben. Griekenland is het land der zintuigen *par excellence*. Het streelt letterlijk de zinnen: de oleanders en magnolia's vallen met hun felle kleuren je ogen aan, het gebrom van de hommels eromheen vult je oren, je neus raakt vol van die zoete bloemenluchten, je proeft in je mond de zilte zeelucht, je voelt de warme adem van Zefier over je huid glijden. Griekenland is sensueel. Geen wonder dat het zoveel vermaarde dichters heeft voortgebracht, van Hesiodus en Homerus tot Yannis Ritsos en Odysseus Elitis. Wie in dit land niet leert dichtten, leert het nergens.

Kreta

Mijn eerste kennismaking met Griekenland vond plaats op het gymnasium, in de tweede klas. De onooglijke boekjes *Methodos* en *Hegemon* wijdden ons in in de geheimen van het oud-Grieks. Vanaf het allereerste moment dat ik het Griekse alfabet zag en die prachtige woorden in dat vreemde alfabet, wist ik dat ik dat wilde ontcijferen, wilde lezen, wilde leren. In het boek de eerste plaatjes van Pallas Athena, daarna de diaserie van de leraar in de klas, groene heuvels met her en der een brok zuil, zanderige vlaktes met stenen fundamenten. Wie er geen zintuig voor had, viel erbij in slaap. En dat waren er velen. Wie de fantasie had om die halve zuilen tot hele zuilen te maken, de godenbeelden tot leven te wekken, en het stadion van Olympia te horen juichen, die had de tijd van zijn leven.

In 1986 was het zover. Ik stond voor het eerst op Griekse bodem, op de meeste rode bodem die ik ooit gezien had. Het was Kreten-zische grond, heilige grond. Geboorteplaats van Zeus, woonplaats van de legendarisch koning Minos, verbanningsoord van Daedalus en Icarus. Zie ze vliegen op Breughels schilderij. Zie ze vliegen in de poëzie van Ovidius' *Metamorphosen*. Zie Icarus neerstorten in de Icarische zee bij het eiland Icaria, dat zijn naam aan hem ontleende... aldus Ovidius in boek 8 van zijn *Metamorphosen*.

Kreta zou het eiland worden waarnaar ik het vaakst zou terugkeren. Was het eerste liefde? Of lag het aan het eiland zelf? Beide, denk ik.

Er bestaat geen eiland dat zo gevarieerd is als Kreta: noord en zuid verschillen net als oost en west van elkaar als dag en nacht. Het westen woest en ledig, het oosten druk en gezellig. Het noorden kaal en stads, het zuiden groen. En dan die bergen in het midden: die onaardse bergen. Pieken die vanuit het niets de lucht in schieten. Stijgingspercentages van 10%. Aan de westelijke einder zichtbare sneeuw op de toppen van de Lefka Ori (Witte bergen), centraal de Ida en oostelijk het Sitiagebergte rond de Dikti-berg. Gebergtes die gedurende vele eeuwen een ideale uitvalsbasis heb-

ben gevormd voor de altijd aanwezige rebellen en partizanen, maar ook leefomgeving voor allerlei zeldzame vogels en bergdieren als de kri-kri geit.

Krentzers hebben de naam de meest fanatieke en vrijheids-lievende Grieken te zijn. Niets kan hen een vijandelijk juk laten dragen. En toch hebben ze dat juk bijna altijd gedragen, maar ook altijd hebben ze zich met hand en tand ertegen verzet, in bloedige guerilla's waarbij mannen, vrouwen en kinderen betrokken waren. De Venetianen kunnen ervan spreken, de Turken, de Engelsen, de Fransen en de Duitsers.

Het lot van eeuwige bezetting komt voort uit de strategische ligging van het eiland: midden in de Middellandse Zee was het de meest perfecte handelsplek en militaire plek denkbaar: het mysterieuze Afrika binnen handbereik, Italië met Sicilië links, Griekenland boven en de Levant rechts. Bovendien een aangenaam gematigd klimaat met vruchtbare hoog- en laagvlaktes. De geschiedenis van Kreta laat zien hoe alle windstreken hun sporen letterlijk en figuurlijk op het eiland hebben achtergelaten.

Bronstijd

De vroegste cultuurresten waarover iets te vertellen valt, stammen uit de late-steentijd en vroege-bronstijd. Reynold Higgins merkt terecht op dat *'it is a surprising fact that although Classical Greece had been familiar to us, after a fashion, since the Renaissance, the rich Bronze Age culture of the Aegean area was completely unknown as recently as a century ago'*.

In 1876 had Heinrich Schliemann, na tot verbazing van eenieder de resten van het legendarische Troje te hebben blootgelegd aan de monding van de Hellespont, met succes de spade gezet in het hart van het oude Griekenland zelf en de wereld een blik gegeven op de schatten van het Mycene uit de bronstijd, het Mycene van Agamemnon, het Mycene van de Homerische helden. Het was het startsein voor een ontdekkingsreis door de rijke Griekse bronstijd.

De verschillende historische periodes worden in de wetenschap met letters aangegeven: voor Kreta de vroege-bronstijd met EM (*Early Minoan*), voor het vasteland met EH (*Early Helladic*). De grove data bij deze periode: 3000-2000 v.Chr. In Egypte worden dan nabij Gizeh de piramides van het Oude Rijk gebouwd.

De vroeg-minoïsche periode dankt haar naam aan de legendarische koning Minos, bekend uit de *Ilias* als illustere heerser over Kreta en zoon van Zeus, en na zijn dood met zijn broer Rhadamanthys rechter in de Onderwereld.

In deze periode raakte Kreta bevolkt met immigranten uit Klein-Azië en de Levant (Turkije, Syrië, Libanon, Palestina) die zich mengden met de autochtone neolithische bewoners, en mogelijk met immigranten uit Noord-Afrika. Sporen van nederzettingen uit deze periode zijn vooral in het oosten van het eiland te vinden. Dat er een hoogstaande cultuur ontstond, blijkt uit het schitterende vaaswerk waarvan vele resten zijn teruggevonden: marmeren vazen, stenen schalen en aardewerken theepotten beschilderd met stilistische motieven. De techniek van vervaardiging verraaft Egyptische invloeden, maar de voorwerpen zijn van lokale materialen gemaakt.

Ik herinner mij nog heel goed hoe ik in 1990 voor de tweede keer op Kreta was met mijn toenmalige vriendin en latere vrouw, en we tijdens een tocht op de brommer verrast werden door een plaatsnaambordje Vasiliki. In de maanden ervoor waren wij als studenten Latijn en Grieks bij de colleges archeologie doorgezaagd over Vasiliki-aardewerk. Grof, maar wel aansprekend geschilderd aardewerk, meest 'theepot'-achtige vazen en potten, met lange tuiten. We zetten de brommer aan de kant, beklommen de heuvel en mengden ons tussen de resten van bebouwing die schuil gingen achter allerehande grassen en gewassen. De heuvel bleek bezaaid met aardewerkscherven, inderdaad van Vasiliki-aardewerk. Hoewel beducht voor slangen gingen we op zoek naar mooie scherven, het liefst met

reliëf of beschildering en we hebben daadwerkelijk nog een aantal mooie fragmenten weten te lokaliseren. Op dit soort momenten komen studie, heden en verleden heel dicht bij elkaar.

De Cycladen, de groep eilanden gelegen tussen Kreta en het vaste land van Griekenland, kennen in deze periode een meer primitievere vorm van kunst, waarbij met name de gestileerde mensvormige beeldjes opvallen. Ze worden in de Engelstalige literatuur *idols* genoemd. Wij kunnen ze met goed recht 'idolen' noemen. Ze zijn er in alle soorten en maten, maar worden alle gekenmerkt door een summiere weergave van lichaamsdelen en gelaatstrekken. De meeste simpele tonen slechts een driedeling in hoofd, romp en benen, maar krijgen door hun gestileerde eenvoud een bijna religieuze uitstraling. Ook in de oudheid spraken ze kennelijk al tot de verbeelding want ze werden veel geëxporteerd naar Kreta en het vaste land, waar ze in grote aantallen zijn teruggevonden. Mijn favorieten zijn de muzikanten: zittende en staande harp- en 'viool'-spelers, die in hun eenvoud levensecht zijn.

Theocharis E. Detorakis geeft in zijn boek *The history of Crete* een citaat van Stylianos Alexiou over het leven in Kreta rond 2000 v.Chr.

'Around the end of the prepalatial period, namely ca. 2000 B.C., Crete seems to have offered an advanced way of life, prosperity and impressive signs of progress. It still had thick woods and many streams; and the inhabitants, dark-eyed, swift, vivacious and lightly dressed, lived in the crowded villages, not very different to today, near the streams and on the coast, and close to the groups of vaulted tombs where their forefathers lay. Its seas were traversed by fleets of trading vessels sailing to the Cyclades, Egypt and the coast of Asia Minor in order to buy obsidian, gold, copper, silver

and ivory in exchange of Cretan products (Egyptian scarabs found in Crete attest to these trading relations). The olive was already cultivated, cattle, goats, sheep and pigs were reared and the island as a whole was densely inhabited, even in the south. At their festivals they played at bull-vaulting, and their religion seems to have been based on the worship of a Mother Goddess. Life on the island continued in this fashion, awaiting the rapid developments that were to mark the next period: developments that were to give Crete his distinction of being the birthplace of European civilization.'

Waar blijft Knossos? Geduld lezer. Knossos en de andere Minoïsche paleizen verrijzen in MM, *Middle Minoan*, de periode die op het vasteland met MH, *Middle Helladic*, wordt aangegeven en loopt van 2000 tot 1550 v.Chr. De resten die we er nu nog van zien, zijn die van de herbouw van de eerste paleizen die rond 1700 v.Chr. door een aardbeving zijn verwoest. Het zal helaas niet de laatste keer zijn dat we in verband met Griekenland (en Turkije) van aardbevingen spreken. Het gebied ligt op zeer actieve breuklijnen.

Ik zou bijna zeggen dat u de 22000 vierkante meters van Knossos hedentendage dient te mijden als de pest, tenzij u voorbereid bent op een attractiepark, met goed verborgen, achter stalletjes souvenirs, petjes, tasjes, frisdranken en etenswaren, de schamele resten en verkeerd gerestaureerde muurfragmenten van het oude paleis. Maar nee. Zet u over de onvermijdelijke commercialisering heen en bezoek het, want er is nog zoveel moois te zien, – al moet u er wel goed naar zoeken: de prachtige manshoge *pithoi*, inderdaad zo groot dat je erin kunt verdrinken, zoals enkele tragische verhalen uit de oudheid vertellen, en echt zo groot dat je erin kunt verstoppen, zoals de bange koning Eurystheus deed toen zijn onderdaan Herakles terugkwam met de Hellehond Cerberus. 's Konings badkamer mag u niet missen, evenmin als de troonzaal, waar dat

merkwaardig kleine troontje staat (wel origineel!), zo petieterig voor een zo grote vorst. Laat uw fantasie de vrije loop bij het grote plein en zie de stieren en de stierspringers voor u, die onder luid gejoel hun religieuze kunsten vertonen. Vergaap u aan de frisse kleuren van de (gerestaureerde) fresco's.

Kreta was de enige plek waar Schliemann geen geluk had. Ook hij had zijn oog al laten vallen op de heuvels van Knossos, maar het was uiteindelijk sir Arthur Evans die in 1900 de resten blootlegde.

Ook het aardewerk uit deze periode is van hoge kwaliteit en bevat motieven van het religieuze stierspringen, exotische flora en fauna, of streng gestileerde geometrische vormen. Fameus is het zogenaamde 'Kamares'-aardewerk, dat uitblinkt door mooie kleurencombinaties en subtiele bloemmotieven. Talloze zegelstenen zijn gevonden met minuscule insneden van geometrische patronen, huizen, dieren of mensen. Daarnaast zijn er gouden sieraden met afbeeldingen van slangen en priesteressen, ganzen en bijen, bloemen en planten. De kunstvoorwerpen bevatten veel oriëntalistische kenmerken uit Babylon en Ur die wijzen op intensieve handelscontacten met het Nabije Oosten.

Naast aardewerk en sieraden zijn er ook veel klei- en ivoorfiguurtjes gevonden. De vrouwen tonen hier hun opvallende kledij bestaande uit een getailleerd jack met een uitsparing waar de borsten bloot in gedragen werden. Daaronder een breed vallende rok tot op de grond. Het haar was vaak in strengen gebonden en/of getooid met een kroonachtig hoofddekseel. Zowel mannen als vrouwen worden bijna kunstmatig ideaal geproportioneerd weergegeven, met extreem smalle tailles en brede schouders bij de mannen en ronde boezems voor de dames. Het is *extreme photoshopping avant la lettre*.

Wilt u geen kermisattractie en toch een Minoïsch paleis, spoed u zich dan naar Malia. Het plaatsje zelf is helaas onherstelbaar vernietigd door toerisme (pubs, bars, dancings, disco's en drank, heel

veel drank), de archeologische site even buiten het plaatsje is een oase van rust. Wel even checken van te voren of het open is, want ik heb er ooit zelf op drie verschillende dagen voor een dicht hek gestaan. De laatste keer uiteindelijk maar over het hek geklommen, maar die lenigheid bezit ik nu niet meer.

In Malia (wanneer ik het vanaf nu over Malia heb, dan bedoel ik dus *niet* het stadje, maar de site) knalt u ook de zo typerende rode aarde van Kreta tegemoet. De eerste keren had ik het idee dat ik op Mars, de rode planeet, liep.

Het paleis van Malia komt *grosso modo* overeen met dat van Knossos. Volgens de overlevering is Malia gelieerd aan Knossos, namelijk door Sarpedon, de broer van Minos. Ook te Malia heeft het paleis een groot centraal plein, koninklijke vertrekken, voorraadkamers e.d. Hier alleen geen reconstructies (dus ook geen verkeerde) en geen fresco's (meer). Wel de rust en de stilte om op uw gemak de liefelijkheid van de plaats, de prachtige ligging met zijn vergezichten tot u te nemen. Doe uw ogen dicht en bevolk dit paleis met honderden, misschien duizenden oude Kretenzers, laat hun mantels ruisen, ruik de honing uit de honingpotten, ruik het leer van de leerwerkers en buig eerbiedig het hoofd als de koning met zijn hofhouding nadert.

De labyrintische bouw van deze paleizen is ongetwijfeld de bron van de mythe van het labyrint van koning Minos. Het is verbonden met een van de bekendste mythen uit de Griekse oudheid, die van Theseus en de Minotaurus. Het weerspiegelt waarschijnlijk ook goed de machtsverhouding in die tijd, want het is de machthebber van Kreta, koning Minos, die als jaarlijks tribuut van Athene zeven jongemannen en zeven maagden verlangt, als offer aan de Minotaurus. De Minotaurus, half stier, half mens, schandelijke nakomeling van koningin Pasiphaë, die geslagen door een redeloze lust, zich had verenigd met een stier. Om deze schande aan het oog te onttrekken was het opgesloten in een groot labyrint, waar het zich voedde met mensenvlees.

Theseus, de zoon van koning Aecheus van Athene, stapte vrijwillig als één van de zeven jongemannen aan boord van het schip naar Kreta. De afloop is als in zovele sprookjes: de prinses (Ariadne) wordt verliefd op de held, helpt de held door hem een draad en een zwaard te geven en de held doodt het monster en vindt de uitgang uit het labirint door middel van de draad weer terug. Eind goed al goed? Nee, zoals zo vaak blijkt de held een 'player' eerste klas. Het verliefde meisje wordt slechts gebruikt, genomen en daarna gedumpt. De arme Ariadne, die denkt dat ze als prinses naar Athene gaat, wordt achtergelaten op het eiland Naxos, waar uiteindelijk de god Dionysos zich over haar ontfermt. Zoals een echt bedrogen vrouw betaamt, slingert ze Theseus wel alle mogelijke vervloekingen naar het hoofd. Kennelijk hadden de Griekse goden nog een heel klein beetje oor voor gerechtigheid, want Theseus wordt inderdaad ellendig gestraft. Eerst zorgt hij door vergeetachtigheid (hij had de zwarte zeilen vergeten te verwisselen voor witte, het teken dat de missie geslaagd was) voor de dood van zijn vader, die zich vanaf de rotsen in zee stortte toen hij het schip met zwarte zeilen zag terugkeren, en aan het einde van zijn leven wordt Theseus zelf op het eiland Skyros van de rotsen geworpen om zo een eerloze dood te sterven.

Wat kinderen en misschien ook volwassen lezers bij het horen van deze verhalen als eerste willen weten is: is het waar? Ja. De verhalen zijn veel meer waar dan u in uw stoutste dromen kan dromen. De Minotaurus bestaat in ons allemaal, het verscheurende monster, het kwaad in onze geest, onze labirintische hersenen. De held Theseus bent u zelf of, beter, uw 'ik', die er uiteindelijk in slaagt het monster in zichzelf te doden en vrij te leven. Toch moeten daar offers voor gebracht worden. De man moet zijn vader doden om vrij te kunnen ademen.

Met de vrouwen loopt het meestal slecht af in de oude mythen. Dat is typisch Grieks. Vrouwen telden en tellen nog altijd nauwelijks

mee als serieus te nemen mensen. Je speelt er een beetje mee, je trouwt met ze, je verwekt er kinderen bij (liefst jongens natuurlijk) en je zet ze vervolgens aan het werk.

In de bewierookte Atheense democratie hadden vrouwen buitenshuis niets te vertellen. Ze hadden geen stemrecht, konden niet gekozen worden, en stonden wat dat betreft op gelijke voet met slaven, vreemdelingen, gastarbeiders en kinderen. De Griekse cultuur was en is een machocultuur waar vrouwen slechts decoratie en/of moeder zijn. In huis zwaaiden zij vaak wel (en zwaaien zij nog) de scepter.

Er zijn een paar twijfelachtige uitzonderingen op deze regel: Penelope, de vrouw van Odysseus, naar wie de brave Odysseus zo terugverlangt. Zij wordt toch aanbeden door haar echtgenoot Odysseus? Wel, een beetje: de stoere Odysseus deelt onderweg van Troje naar huis het bed met bijna elke vrouw en godin die hij tegenkomt, dus wat dat betreft is hij niet zo gebonden aan zijn Penelope. Penelope staat wel symbool voor zijn thuis, voor zijn have en goed, voor zijn zoon Telemachus, die hij als zuigeling moest achterlaten en twintig jaar niet gezien heeft. Dus ze telt wel mee, maar meer op het niveau van het bezit.

En Medea? De vastberaden Medea? Zij pikt het niet dat zij door de held Jason na bewezen diensten wordt gedumpt (Jason is een kopie van Theseus). Zij neemt bloedig wraak door de nieuwe vrouw van Jason en zijn kinderen (NB: haar eigen kinderen!) te doden. Medea werd gevreesd, zoals elke sterke vrouw. In de mythologie wordt zij neergezet als een tovenares, een toverkol, een valse, wraakzuchtige vrouw die op een drakenwagen reed.

Vrouwen en ondergang gaan in de Griekse oudheid hand in hand: de Sirenen die de schepen naar zich toe lokken en op de klippen laten lopen, de teef Scylla met haar zes koppen die bemanningen van schepen met huid en haar verslindt, de Sphinx die Thebe teistert met haar raadsel en uiteindelijk door Oedipus wordt overwonnen. Het zijn allen vrouwen. Pas bij de tragediedichter Euripi-

des krijgen de vrouwen een beter script, maar Euripides was in zijn tijd dan ook niet populair.

Naast Knossos en Malia zijn er nog paleizen te bewonderen bij Phaestos en (Kato) Zakro(s). Phaestos is de mooiste van die twee. Phaestos wordt in de *Ilias* met Knossos genoemd als steden waarover de held Idomeneus heerst. In de mythologie geldt het als de stad van Rhadamanthys, broer van Minos en legendarische wetgever van Kreta. Hier zijn het vooral Italianen geweest die zich met de opgraving hebben bezig gehouden.

De meest intrigerende vondst is ongetwijfeld een schijfje terracotta met een diameter van nog geen 20 cm.. Het is aan twee zijden beschreven met een hiërogliefenschrift dat spiraalsgewijs van binnen naar buiten loopt. Het is waarschijnlijk een lettergrepenschrift, maar nog niet bevredigend ontraadseld. Vondsten in de buurt leverden een lijntjesschrift op, dat hierom lineair werd genoemd en A om het te onderscheiden van het latere Lineair B. Overigens zijn er meerdere lineair schriften, zoals het klassiek Cypriotisch.

Evans was naar Kreta gekomen omdat hij op de vlooiemarkt van Athene in het bezit was gekomen van enkele steentjes met versieringen die leken op schrifttekens. Volgens de verkopende handelaar waren ze afkomstig van Kreta. Hierop toog Evans naar Kreta om nog meer van deze stenen te vinden. Hij vond er inderdaad nog veel meer. Bovendien vond hij ook het paleis waar ze bij hadden gehoord. De tekens op de stenen bleken inderdaad schrifttekens te zijn. Het was Lineair B-schrift.

In de Kretenzische paleizen zijn veel Lineair B-teksten gevonden. Soortgelijke teksten zijn gevonden in steden uit de Myceense tijd op het vaste land, bijvoorbeeld in Pylos op de Peloponnesos en Eleusis in Attika. Het totale corpus aan teksten is groot, wat belangrijk is voor de kans op succes om het te kunnen ontcijferen. Het zijn voor de leek geen buitengewoon interessante teksten. Het zijn lijsten van

spullen die in het paleis op voorraad gehouden werden. Opsommingen van aantallen karrenwielen, wapens, graan, vee e.d. Geen literaire teksten, zelfs geen kattenbelletjes.

Het ontcijferen van dit soort teksten lijkt een aangelegenheid voor universiteiten en professoren, maar de praktijk wijst anders uit. Het zijn vaak liefhebbers, amateurs in de meest ware zin van het woord, die hun vrije tijd opofferen aan het jarenlang puzzelen met kleine tekstfragmenten. Zo was het niet Evans die zijn avonden vulde met het ontcijferen van de door hem gevonden inscriptieteksten, maar was het een goede ingeving van de Brit Michael Ventris, een architect met een talenpassie, die uiteindelijk leidde tot de sleutel van het Lineair B.

Hij nam als hypothese aan dat het Lineair B verwant was aan het oud-Grieks (een eerdere poging met het Etruskisch was op niets uitgelopen). Daar er in het Griekse Pylos soortgelijke teksten waren gevonden, was dit geen vreemd uitgangspunt. Daarvoor was hij er al in geslaagd een schema op te stellen van de verschillende tekens die gebruikt werden, een onderscheid te maken in werkwoorden en naamwoorden en zelfs bepaalde verbuigingen vast te stellen. Hij had in de gaten gekregen dat de tekens deels ideogrammen waren (een teken is een symbool voor wat het is: bijvoorbeeld een paardenkop staat voor een paard), en deels lettergrepen vormden.

Om zijn hypothese te testen ging hij op zoek naar woorden die volgens hem in beide talen wel veel voor moesten komen, zoals namen voor man, vrouw, jongen, meisje, paard, maar ook plaatsnamen en vaste formules. Al snel las Ventris zijn inscripties als een proto-Grieks, een Myceens Grieks, dat alleen nog sporen heeft achtergelaten in de oude werken van Homerus, de *Ilias* en de *Odysee*. Ventris' naaste medewerker John Chadwick heeft over de geschiedenis van de ontcijfering een intrigerend boek geschreven.

Latere onderzoekers hebben hun hypothese bekrachtigd en verder met data onderbouwd. Het Lineair B is zeker een voorloper van het klassieke oud-Grieks en is zeker Myceens Grieks.

Dat laatste betekent wel dat er op Kreta iets drastisch veranderd moet zijn: geen offers meer uit Athene, nee, Myceense invloed en wellicht overheersing van het vasteland op het eiland zelf. Het feit dat we de kleitabletten überhaupt overhebben, werpt mogelijk al licht op de veranderingen die er plaatsvonden. De tabletten zijn over omdat ze in vuur gebakken zijn. Vuur in de archiefkamers wijst op onvrijwillige verwoesting.

Wat de reden en aard van de verwoesting precies is geweest, is niet duidelijk, maar een aardbeving, dan wel zeebeving, een inval van het Griekse vasteland of een vulkaanuitbarsting op Santorini, zijn goede kandidaten. We komen hier later op terug. In ieder geval was het met het zelfstandige bestaan van de Minoërs na ca.1450 v.Chr. gedaan.

De ontcijferkwestie ligt bij Lineair A veel ingewikkelder. Het aantal vindplaatsen is beperkt, de teksten zijn fragmentarisch, en het corpus is veel kleiner. Hoewel er duidelijk overeenkomsten zijn met het Lineair B (en het lineaire Cypriotisch), is het geen oud-Grieks of Myceens. Het materiaal is ouder, en hoewel er nog altijd aan gewerkt wordt, ligt een definitieve ontcijfering niet voor de hand. Daarvoor zijn er simpelweg te weinig teksten en is het wachten op een grote vondst lineair A-tabletten.

Momenteel is er wereldwijd nog een handvol onderzoekers die zich bezig houdt met het Lineair A. Eén van hen is onze landgenoot Peter Rem, die werkt aan de Technische Universiteit in Delft en in zijn vrije tijd samen met zijn vrouw Astrid kleine stapjes zet bij de ontcijfering van het Lineair A en andere lineaire schriften. In januari 2009 heeft hij in een kleine oplage een boekje gepubliceerd met hierin een nieuwe theorie over de herkomst van het Lineair A, en op basis daarvan een voorstel tot vertaling van een fragment. In het boekje wordt de hypothese gepresenteerd dat er Indiase invloed bestaat in de vroege (proto-) Griekse cultuur en dat ook het Lineair A-schrift Indiase taalinvloeden bevat. Het voert te ver om hier nu

verder op in te gaan, maar voor wie geïnteresseerd is, is er dus nog genoeg te ontdekken.

Terug naar onze paleizen. De vier grote paleizen die we boven hebben genoemd, zijn alle gelijktijdig verwoest, wellicht met uitzondering van Knossos. De uitbarsting van de vulkaan (op) Thera, het huidige Santorini, in 1450 v.Chr. is de meest voor de hand liggende kandidaat voor de verwoesting. In de jaarringen van oude bomen over heel de wereld zijn de sporen van die gigantische eruptie terug te vinden: de hemel moet dagen en wellicht weken verduisterd zijn geweest van alle as en steen in de lucht. Ook Egyptische en Chinese schrijvers maken melding van een zonsverduistering in die periode.

Of de uitbarsting zelf, dan wel de hier op volgende tsunami en bevingen, de verwoesting hebben veroorzaakt, doet weinig ter zake. De Minoërs zaten serieus in de problemen en de Myceners van het vasteland, die waarschijnlijk al eerder de dominante machtsfactor in het gebied waren geworden, hebben hiervan gebruik gemaakt door met hun schepen te landen en de directe controle over het eiland over te nemen. Misschien hebben zij de gehavende paleizen definitief verwoest, hoe dan ook, vanuit het relatief ongeschonden Knossos bestuurden zij tot ongeveer 1100 v.Chr. het gehele eiland.

Thera

Wat er tegenwoordig van Thera/Santorini over is, is niet veel, maar wel indrukwekkend. Het complete midden van het eiland is weggeslagen en alleen de kraterrand staat nog boven water. Op de steile wanden staat een prachtig stadje, Oia, dat na de aardbeving van 1956 volledig is herbouwd, en er is zelfs een antieke neolithische havenstad opgegraven.

Op een zonnige ochtend vertrok ik op een imposant schip vanuit de haven van Heraklion naar het 100 km noordelijker gelegen Santorini. Gezeten in een prettige dekchair met een glaasje in de hand keek ik uit over de stralend blauwe zee en zag de kust van Kreta in

de verte verzinken. Niets leek een prachtige dag in de weg te staan. Na even ingedommeld te zijn, bleek de wolkenloze hemel echter bedekt met plukken wolk, en grijze broederwolken schoven aan om de witte te vervangen. Het schijnt gemiddeld één dag per jaar op Santorini te regenen, dus de kans op regen leek verwaarloosbaar klein, maar toch... Nauwlettend hield ik de lucht in de gaten. Ik voelde de wind aantrekken, mensen zochten naar truien en vesten. De eerste druppels daalden neer. En zo voeren wij de statige krater van Thera binnen in de stromende regen. De ezels die ons naar boven zouden dragen, slipten vervaarlijk over de keitjes. Flarden mist hingen aan de randen van de caldera. Een lichte weemoed maakte zich van mij meester, toen ik soppend in mijn schoenen uiteindelijk boven in het stadje arriveerde. Eén dag regen per jaar, en ik had 'm natuurlijk.

Toch was dit bezoek geenszins verloren tijd. Ook met regen is een blik in de krater vol schepen indrukwekkend. De archeologische site van de oude havenstad Akrotiri was zelfs gedeeltelijk overdekt en leed niet onder het neerplenzende hemelwater. De site is indrukwekkend. De beroemde Griekse archeoloog Marinatos is in 1967 gestart met de opgravingen, maar pas een klein gedeelte van de oude stad is blootgelegd. Toch laat dat al veel prachtige vondsten zien en ook nog in uitstekende conditie. Complete huizen en wegen, heiligdommen en voorraadkamers, fresco's en meubilair zijn tevoorschijn gekomen.

Bij de terugtocht later op de dag begint het weer op te klaren. Ach ja, ze hebben ook maar één dag regen per jaar.

De Minoïsche cultuur heeft door het feit dat er relatief weinig van bekend is, altijd grote aantrekkingskracht gehad op de fantasie van mensen. Dat is helemaal niet erg, zolang je het maar niet voor wetenschap of geschiedenis laat doorgaan. Toch is dat wel gebeurd. Verblind door de mooie fresco's van dolfijnen en bloemenvelden, en ongetwijfeld gevoed door de wens van een naderend Aquarius-

tijdperk, zijn verschillende lieden aan de haal gegaan met het idee van een eiland van louter vrede en geluk, waar mensen in paradijselijke vrede met elkaar leefden, een hoge wetenschappelijke cultuur beheersten, en uiteindelijk door een desastreuze ramp verdwenen zijn. Het duurde niet lang voor de legendarisch naam 'Atlantis' opdook, het mythische Rijk dat ooit door de zee verzwolgen was.

Was Kreta ook niet door de zee verzwolgen? Centra als Knossos hadden geen verdedigingsmuren. Het waren dus vredelievende mensen. Wie wil nog meer bewijs?

Vaak wordt hierbij verwezen naar Plato, met de gedachte: als het van Plato komt, dan moet het wel waar zijn. Nu ben ik een grote fan van Plato, maar ook de wijze Plato zit er wel eens naast. Bovendien blijkt bij nalezing (*Timaieus* 20d- 25d; *Critias* 108d-121) dat het verhaal in de mond gelegd wordt van een oude Egyptische priester die het verhaal heeft verteld aan de Atheense wetgever Solon toen die in het Egyptische Saïs was, die het op zijn beurt weer heeft doorverteld aan de overgrootvader van Critias, tot het uiteindelijk via via Critias zelf ter ore kwam. Ik denk niet dat de goede Plato veel fiducie heeft gehad in het waarheidsgehalte van dit verhaal, maar het kwam hem zeker goed uit als voorbeeld van een ideaal georganiseerde staat.

Ik hoop dat ik u niet hoeft te overtuigen dat het Minoïsche Kreta Atlantis niet was. Naast honderd andere argumenten, volstaat het om aan te geven dat Kreta in de Minoïsche tijd een zeemacht was, die geen behoefte had aan bescherming van muren. De schepen waren hun muren. Daarnaast is het duidelijk dat de Minoïsche Kretenzers allerm minst een geïsoleerd bestaan hadden: integendeel. Alles wijst op intensieve contacten met Noord-Afrika, de andere eilanden en het vaste land van Griekenland, waarmee handel werd gedreven en ideeën werden uitgewisseld. Oude mythes als die van de Minotaurus lijken erop te duiden dat Kreta een politieke macht van betekenis was in de regio waarmee niet te spotten viel. Politieke macht werd afgedwongen met wapens en geweld, niet met bloemen

en liedjes. Tot slot: Atlantis verging, verzwolgen door de golven, en Kreta ligt er nog warm en droogjes bij. Einde discussie.

Of toch niet? Nu Kreta moeilijk te handhaven is als kandidaat voor Atlantis, duikt steeds vaker de naam van Thera/Santorini op als potentieel Atlantis: dat is tenslotte wel (bijna) geheel vergaan.

U begrijpt dat dit spel eeuwig door kan gaan, en dus ook eeuwig doorgaat. Wie het leuk vindt, mag het spel blijven spelen, wie meer serieuze zaken wil horen, hij leze verder.

De nadagen van Kreta

Na de Myceense periode neemt de invloed van Kreta op de internationale gebeurtenissen af. De Myceners werden verdreven door de uit het noorden binnenvallende Doriërs, die ook doordrongen tot op Kreta en er hun woonplaatsen stichtten, o.a. in Lato.

Lato is wel een beetje de *Geheimtip* van Kreta. Moeilijk bereikbaar per auto, in ieder geval de laatste keer dat ik er was, via een ruige weg bestaande uit losse keien. Het kan er genadeloos heet zijn, maar voor wie doorzet, wacht een schitterende stad, die via een getrapte weg de heuvel op te volgen is. Het is zwaar, het is afzien, maar het is absoluut de moeite waard.

Andere steden bloeiden op onder de Doriërs, zoals het oude Gortyna, centraal op het eiland gelegen. Met de Doriërs deed de ijzertijd zijn intrede op Kreta en vanaf deze periode loopt Kreta qua religie en gebruiken in de pas met het Griekse vasteland. In de achtste en zevende eeuw is Kreta actief op het gebied van het stichten van kolonies: op Sicilië, in Etrurië en Zuid-Frankrijk verschijnen diverse Kretenzische nederzettingen. Daarna lijkt Kreta als regionale macht weg te zakken.

Tijdens de bloeitijd van Athene op het Griekse vasteland, lijkt Kreta nauwelijks een rol van betekenis te spelen. Zij richt zich meer op Noord-Afrika en haalt de banden aan met Libische steden. In de wereldoorlogen van die tijd, de twee reusachtige clashes tussen de Grieken en de Perzen in 490 en 480 v.Chr., blijft Kreta neutraal

en afzijdig. In de Peloponnesische Oorlog tussen de grootmachten Athene en Sparta is er volgens de historicus Thucydides sprake van Kretenzische huurlingen die als boogschutter dienst doen bij de Atheners. Zevenduizend Kretenzische boogschutters zijn ook aanwezig in het leger van Alexander de Grote, op zijn veroveringstocht naar het oosten aan het einde van de vierde eeuw v.Chr.

Geruisloos gaat Kreta in 67 v.Chr. over in Romeinse handen. Gortyna wordt het bestuurscentrum en de resten van deze nu Romeinse stad zijn absoluut een bezoek waard. Mijn vader, een even gepassioneerd Griekenland bezoeker als ikzelf, verraste mij ooit met enkele illegale giften uit Gortyna. Geen hasj of drugs, maar de bovenkant van een Romeinse kruik met wat scherven, waarover hij gestruikeld was toen hij de plaats bezocht. Mijn vader is zijn roeping misgelopen, want in plaats van ambtenaar van het Gemeentelijk Energiebedrijf te Rotterdam, had hij archeoloog moeten worden. Overal waar hij komt, loopt hij letterlijk tegen de oudheden aan. Meenemen is heden ten dage natuurlijk uit den boze, maar het zij hem vergeven. Tenslotte heeft hij aan het *corpus delicti* een blauwe teen overgehouden.

Gortyna is vooral bekend om zijn wetten, geschreven in Kretenzisch-Dorisch dialect. De in steen vastgelegde wetten stammen uit de vijfde eeuw v.Chr. en zijn daarmee wellicht de oudste wetteksten uit de Griekse oudheid. Belangrijke zaken als rechten en plichten van vrije mensen en slaven, misdrijven en erfenissen worden hierin geregeld. Niet alleen juridisch is de tekst interessant, als enige representant van het Kretenzisch-Dorische dialect is zij ook linguïstisch zeer waardevol.

Verder ligt er deels onder de oude stad een doolhof van gangen en grotten. Hoewel natuurlijk van origine, zijn sommige delen duidelijk door mensenhanden aangelegd. De Duitsers hebben het gangenstelsel in de Tweede Wereldoorlog gebruikt voor de opslag van munitie. Een enkele creatieve geest heeft dit gangenstelsel willen

duiden als de oorsprong van de mythe van de Minotaurus in het labyrint, maar daar pleit weinig voor.

Met het uiteenvallen van het Romeinse Rijk in de vierde eeuw n.Chr. valt Kreta toe aan het oostelijke, Byzantijnse deel. Het oostelijk deel bestond uit Macedonië, Griekenland (inclusief de eilanden, waaronder Kreta), Thracië, Turkije (destijds Klein-Azië geheten) en Syrië, de Levant (Libanon, Palestina, Jordanië) en Noord-Afrika. Hoofdstad was het oude Byzantium, al eerder door keizer Constantijn tot hoofdstad gemaakt en herdoopt tot Constantinopel, het huidige Istanbul.

Rond 825 krijgt Kreta te maken met Arabische invallen. De Arabieren zijn onder invloed van de politieke islam op drift geraakt en hebben hun Rijk uitgebreid tot aan de grenzen van de Middellandse Zee. Via de Straat van Gibraltar is Zuid-Spanje (Andalusië) geheel Moors geworden. Volgens sommige geleerden zijn het vooral deze Spaanse Arabieren geweest die Kreta opzochten. Kreta werd onder de Arabische overheersing een roverseiland waarvandaan de vloot met piraterij de omringende landen teisterde. Kreta werd door de buurlanden daarom het 'Godvergeten Kreta' genoemd. De Kretenzische piratenschepen kwamen zover als de Hellespont.

Voor de Kretenzische Grieken was de Arabische overheersing geen pretje. Hun meesters waren geen intellectuelen en niet geïnteresseerd in een culturele bloei. Toch was er van massale gedwongen bekering tot de islam geen sprake. Ook de taal bleef nagenoeg onaangetast. In 961 maakt de ervaren legercommandant Nikephoros Phokas met een groot invasieleger namens de Byzantijnen een einde aan de overheersing en de piraterij. In triomf keert hij met gevangen en schatten terug naar Constantinopel. Als dank voor zijn heldendaad wordt hij twee jaar later gekroond tot keizer van het Byzantijnse Rijk.

Het Byzantische bestuur loopt met wat interrupties tot 1204. Dan plunderen wat al te ijverige kruisvaarders Constantinopel,

verwoesten de stad en bezegelen hiermee het lot van het Byzantijnse Rijk. Hierna valt Kreta toe aan de nieuwe supermacht in opkomst: Venetië.

Piraterij

Piraterij was een terugkerend probleem in het Middellandse Zeegebied. Niet alleen Krenzeners maakten zich hier schuldig aan. Al in de Griekse en Romeinse oudheid is er sprake van piraterij. Met een beetje goede of kwade wil kun je Odysseus en zijn mannen piraten noemen, die overal waar ze maar komen kijken of er iets te halen valt. Wanneer er een duidelijke heerser over de zeeën is, zoals Athene ten tijde van de Delisch-Attisch Zeebond, is de piraterij kleinschalig. Zodra er een machtsvacuüm ontstaat, neemt de piraterij toe. Rhodesiërs stonden bekend als goede piratenjagers. Rhodos had een dermate sterke vloot dat het zich eeuwenlang zelfstandig kon handhaven, totdat de Romeinen hen uiteindelijk eronder kregen.

Een enorme toename van piraterij ontstond toen de Romeinen een grote behoefte aan slaven kregen die geen gelijke tred meer hield met hun normale aanvoer van slaven gemaakt uit verslagen vijanden. Men werd afhankelijk van slavenhandelaren. De Ciliciërs, opererend vanuit havensteden in het zuiden van Turkije, voorzagen in deze groeiende behoefte. Met hun piratenschepen attackeerden ze allerhande schepen op de Middellandse Zee, en zelfs complete kustplaatsen. De losse buit behielden ze zelf en de slaven gingen naar de slavenmarkt. Het centraal gelegen Cycladeneiland Delos, voorheen bekend als geboorteplaats van de tweelinggoden Apollo en Diana, en als bewaarplaats van de schatkist van de Delisch-Attische Zeebond, werd in de tweede eeuw v.Chr. de grootste doorvoerplaats van slaven.

Uiteindelijk waren de nadelen die de Romeinen ondervonden van de piraterij groter dan de voordelen. Bondgenoten klaagden steen en been over de Cilicische terreur en Rome zag zich genood-

zaakt op te treden. De Ciliciërs zagen zich hierdoor genoodzaakt een andere ‘beschermheer’ te zoeken. Die was snel gevonden in de persoon van Mithridates VI Eupator, koning van het koninkrijk Pontus gelegen aan de Turkse kant van de Zwarte Zee. Mithridates was een fel tegenstander van de Romeinen en ‘zijn’ piraten vergrepen zich nu op grote schaal aan alles wat Romeins was. Zelfs Delos werd door de piraten aangevallen, geplunderd en verwoest.

Rome moest nu vol in de aanval gaan om geen gezichtsverlies te lijden. Na enkele mindere geslaagde pogingen, lukt het Pompeius Magnus in 67 v.Chr. met een grootscheepse aanval op Cilicië de piraterij voorlopig de kop in te drukken. Pas onder keizer Augustus is er sprake van een langdurige periode van relatieve veiligheid voor de schippers en hun bemanningen (*Pax Augusta*). Met het afbrokkelen van het Romeinse Rijk in de vierde eeuw nemen de piratenactiviteiten echter weer toe...

De Venetianen

Het oostelijk Middellandse Zeegebied zou er zonder de Venetianen ongetwijfeld anders uitgezien hebben. Vele steden en eilanden zouden op hun kapen en landtongen dat missen wat de huidige reiziger en toerist er juist naar toe brengt: de Venetiaanse forten. Vele binnensteden zouden hun Venetiaanse herenhuizen missen, die ze juist zo aantrekkelijk maken, vele restaurants zouden wellicht veel minder van die heerlijke Italiaanse gerechten op het menu hebben staan. Ja, zelfs de talen zouden veel van hun leenwoorden missen.

Ik kan me geen Grieks eiland herinneren waar ik geweest ben, waar geen Venetiaans fort stond. Overal kom je ze tegen, met hun karakteristieke schuin oprijzende muren, hoge bastions en geknikte toegangspoorten. Sommige staan er nog in volle glorie, met kanonnen voor de schietgaten en de kazerne op het middenplein, de stallen achter het poortgebouw en de soldatenonderkomens verspreid over het terrein binnen de muren.

De meeste hebben echter alleen nog hun muren in de aanbie-

ding, als verlopen vrouwen die slechts kunnen pronken met hun dure rokken. Soms ligt er een stapel verloren kanonskogels naast de verroeste traliehekken van de poort, soms zelfs een compleet kanon, schijnbaar vergeten in het struikgewas onderaan de heuvel.

Het fort op Kos schiet me nu te binnen. Een gigantisch fort. Werkelijk gigantisch. Honderden meters verweerde muur, met een stoere poort, met een heus wapenschild erboven. En binnen die muren een totale wildernis van groen en steen, flora en fauna. Toch prachtig om te zien. Een kudde geiten die je tegemoet komt, in plaats van de commandant van de wacht. Surrealistisch.

Ik wil ze altijd zien die forten. Ze zijn allemaal hetzelfde, binnen de muren verwacht je van alles, maar is er stevast niets, en toch maak je die tocht, die bijna een pelgrimage wordt. En altijd klim je op de muren om nog even door dat schietgat te kijken, of, mits aanwezig, naar dat kleine hoektorentje, dat zo angstaanjagend over de rand hangt, maar een o zo mooi panorama onder je te zien geeft, van zee en rotsen met begroeiing. Waarom? Ik vraag het mij dikwijls af.

Op Kefalonia bezocht ik twee van die monsters: één in Assos en in één in Kastro, de oude hoofdstad van het eiland die genoemd is naar zijn fort.

Om de burcht van Assos te bereiken moet je een uur in de smorende hitte omhoog lopen. De weg is breed en fraai (kostte ook een paar ton, want het moest een autoweg worden; eenmaal klaar bleek er boven geen parkeerruimte te zijn! Typisch Grieks. Toen maar een wandelpad van gemaakt), maar hoge begroeiing is er weinig, dus volle zon en heet, heet, heet.

Wij sleepten ons dus bepakt met flessen water die berg op, bereiken na een uur ons Walhalla, om binnen de muren van het werkelijk enorme fort vrijwel niets terug te vinden. Maar dan ga je zoeken. En jawel: je raakt verrukt wanneer je een trappetje vindt, verborgen tussen doornige struiken. Je wordt euforisch als je je door de struiken heen hebt geworsteld en je enkele ingestorte onderkomens

vindt, van onduidelijke origine. Je bent er en je maakt er wat van.

En wij niet alleen: veel duo's, meest echtparen, strompelen de poort binnen. Ook ouden van dagen. Ik bedoel: echt ouden van dagen. Stevig doorstappende Britten van boven de zeventig jaar. In Nederland krijgen we bij warm weer het advies om onze bejaarden binnen te zetten en nat te houden. Dit is andere koek. Met 35 graden gewapend met een klein flesje water een uur de heuvel op. Laten we die Venetianen danken voor hun bouwactiviteiten waardoor wij onze pelgrimages kunnen maken.

Bij Kastro was het zo mogelijk nog heter. Hier had de aardbeving van 1953 dat wat er nog stond danig beschadigd, maar het was de moeite waard. Eenmaal terug in het dorp zwalkten we een taverna binnen, waar de gastvrouw en gastheer onmiddellijk aan kwamen hollen met een rol keukenpapier om ons af te drogen. We moeten er niet uitgezien hebben.

Korfoe

Vele Griekse steden tonen nog trots de façades van hun Venetiaanse herenhuizen, hoewel aardbevingen, verwaarlozing en oorlogen ook hier hun tol eisen. Van alle Griekse eilanden heeft Korfoe, het meest noordelijke Ionische eiland tegenover Albanië, het langst zonder onderbrekingen de invloed van de Venetianen ondergaan, van 1386 tot 1797. De hoofdstad, Korfoe-stad, is een parel van Venetiaanse bouwkunst met oriëntaalse trekjes. Hoge herenhuizen met kunstig bewerkte gietijzeren balkonnetjes, hoge groene en ossenbloedrode vensterluiken, luifels en lantaarns, bougainville, oleaners en palmbomen ter omlijsting.

De entree van de stad aan de havenkant is de beste plaats om een bezoek aan de stad te beginnen. In de zomer is het er erg druk en moeilijk de auto legaal te parkeren (ondanks de aanwezigheid van twee grote parkeerterreinen), maar wie er niet tegen op ziet om een klein stukje te lopen, kan makkelijk langs het water van de boulevard zijn auto kwijt.

Met enige schaamte moet ik bekennen dat ik op Korfoe ooit een bekeuring voor fout parkeren heb gekregen, die ik niet heb betaald. De auto was netjes geparkeerd in een stille straat van een verlaten dorp, maar er bleek inderdaad een verboden te parkeren bord te staan dat we over het hoofd hadden gezien. De bon was in het Grieks opgesteld en vermeldde dat we de rekening moesten voldoen in de hoofdstad van het betreffende district. Omdat ik ervan uitging dat de ijverige diender die het gele papiertje onder de ruitenwisser had gestoken, niet had kunnen weten dat ik het Griekse schrift machtig was, achtte ik mijzelf ontslagen van deze plicht. Ik raadpleeg in dit soort gevallen ook altijd even mijn wederhelft en toen ook zij zich niet genegen toonde de bekeuring te betalen, had ik de moed het papiertje in de portemonnee te stoppen en te bewaren voor het fotoalbum.

Bij latere bezoeken aan Korfoe be kroop me op het vliegveld wel altijd een lichte huiver. Alsof een rechercheur met hoed en zonnebril vanachter een pilaar tevoorschijn zou treden om mij bij de arm te vatten. In slecht Engels zou ik dan te horen krijgen dat ik gesommeerd werd een achterstallige boete plus rente te betalen, en wel onmiddellijk op straffe van opsluiting in het lokale cachot.

De stad binnenlopend wordt je oog getroffen door een parkachtig geheel, omzoomd door stijlvolle gebouwen en een lange overdekte galerij. Het geheel heet de Esplanada en de galerij is een overblijfsel uit de korte periode van Franse overheersing, die duurde van 1797 tot 1814. Napoleon gaf opdracht tot de bouw van de galerij, het Liston geheten, die moest lijken op de Parijse Rue de Rivoli. Onder de arcades bevinden zich café's en uitspanningen met terrassen die grenzen aan het cricketveld, waar elke zondag nog een heuse match wordt gespeeld. Het cricketveld is uiteraard een relik uit de tijd van de Britten die er van 1814 tot 1864 de baas waren. Kosmopolitisme in optima forma.

Nergens is het zo geriefelijk zitten als op een terras van het Lis-

ton, met zicht op het cricketveld, de zee en de twee forten, het Oude en het Nieuwe fort. Oud en Nieuw zijn relatief, want beide stammen uit de Venetiaanse tijd en beide zijn een bezichtiging meer dan waard. Aan de rand van het cricketveld ligt ook het Museum voor Aziatische kunst, die geen spectaculaire collectie te bieden heeft, maar voor Griekse begrippen wel rijk voorzien is met meer dan 10.000 stukken.

Eenmaal in de stad zelf loop je op prachtige breed geplaveide avenues, die zich langzaam oplossen in een wirwar van straatjes met allerhande winkeltjes en boetieks. Ik ben er vele keren geweest en heb me er nooit een seconde verveeld. Zelfs op hete dagen is het er prettig lopen omdat de hoge huizen de directe zon voor een groot deel wegnemen. Wanneer het wasgoed over de straat hangt, waan je je in Napels of Venetië, maar dan schoner en frisser.

Als de kerk open is, moet u niet vergeten even de Agios Spyridon zelf een groet te brengen. Hij ligt in een prachtige zilveren sarcofaag en wordt viermaal per jaar in processie de stad rond gedragen. Gerry Durrel heeft in een grappig verhaal beschreven hoe alle inwoners van het eiland elkaar verdringen om de voeten van de heilige te kussen. Hoewel gestoken in fijne muiltjes, zijn ze toch niet vrij van bacteriën. Gerry's zusje, meegetroond in de devote menigte, is er een tijd lang behoorlijk ziek van geweest.

Het eiland Korfoe heeft door het op gang komen van het masatoerisme in enkele decennia een enorme gedaanteverandering ondergaan, en kan daarmee exemplarisch genoemd worden voor de situatie op vele eilanden in het Middellandse Zeegebied, Grieks dan wel Italiaans of Frans. Toch is dit niet in alle opzichten nadelig. De zon- en strandtoeristen zoeken hun heil bij de plekken met zandstrand en daar verrijzen de meer wanstaltige toeristenoorden met dito hotels en dito pretparken. Maar op vele andere plekken op hetzelfde eiland is nog veel van de sfeer van vroeger terug te vinden, zij het zonder de vaak erbarmelijke armoede die veel van dit soort

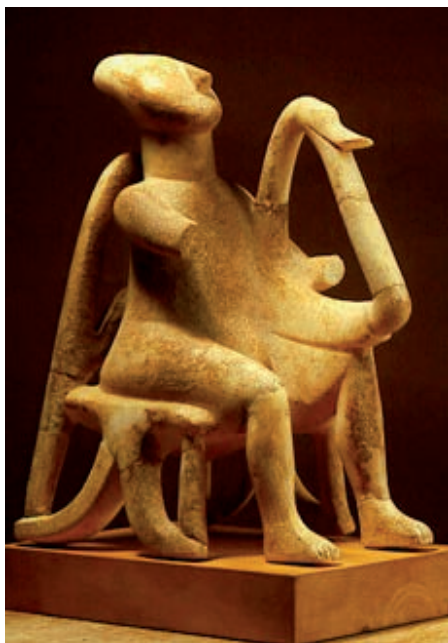
eilanden in het verleden teisterde. Door de toeristen- en EU-gelden is het economische peil van de Griekse eilanden enorm opgekrikt. Wie zeurt over een asfaltweg in plaats van het vroegere karrenpad, moet eens gaan praten met de lokale bewoners. Een karrenpad is 's zomers leuk om naar te kijken, maar wanneer het in de winter een modderstroom is geworden, minder leuk om overheen te moeten lopen of rijden. Niet voor niets zijn talloze Griekse eilandbewoners in de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw naar elders (vaak de VS) geëmigreerd omdat er op het eiland niet meer te leven viel. Nu is er gelukkig sprake van een omgekeerd proces: geëmigreerde Grieken die goed geboerd hebben in den vreemde keren terug en kopen een huisje in het oude moederland, investeren hun spaarcentjes in de lokale economie en zorgen zo voor toenemende welvaart. En mocht u echt een fan zijn van karrenpaden: ze zijn er nog genoeg, net als de idyllische vissersdorpjes met hun blauwe bootjes en netten, de inktvissen platgeslagen hangend aan de waslijn. De hond op een boerenerf in een olievat aan zijn te korte halsband, hijgend van de hitte; het lokale folkloremuseum, waar een dochter des huizes je met krulpenen in het haar persoonlijk doorheen leidt en wijst op de spullen die haar grootmama en mama zelf nog gebruikt hebben. Ik klink nu als een gemiddelde vakantiebrochure, maar het is allemaal waar. Je moet er wel even naar zoeken.

In Griekenland kun je de geschiedenis van de straat scheppen. Of het nu om een vergeten potscherf gaat, het fundament van een huis, of een zuilentrommel, je struikelt er soms letterlijk over, zoals mijn vader ooit deed. De tijd lijkt in Griekenland stil gestaan te hebben.

Dat leidt soms ook tot verwarring: nog altijd bouwen Griekse boeren hun muurtjes en voorraadhuisjes op dezelfde manier als de Myceners dat 4000 jaar geleden deden. Er is ook geen reden om het anders te doen. Stenen liggen overal binnen handbereik, je stapelt ze op elkaar, en klaar is Yorgos. Als er na een kleine aardbeving een stenen bouwsel uit 1960 in puin ligt, is het voor de toerist niet meer

uit te maken of het hier een klassieke ruïne betreft of een modern misbaksel. Grieken ruimen immers zelden een ingestort huis op. Het is goedkoper om het te laten staan en verderop een nieuw te bouwen. Soms kalkt men er een telefoonnummer op met POLEITAI, te koop.

Het kan dus goed zijn dat u tussen uw vakantiekiekjes een paar ingestorte herdershutten uit de twintigste eeuw hebt staan. Helemaal niet erg, want schilderachtig zijn ze wel.



◀ *Cycladenidool,
harpspeler*

▼ *Vervallen Veneti-
aanse herenhuisen op
Kefalonia*





▲ *'Paleis van Odysseus' op Ithaki*

▼ *Graf van archeoloog Marinatos*



HOOFDSTUK 2

Mycene en Troje

Wie meent Mycene en de Myceners niet te kennen, vergist zich. Bijna iedereen kent immers het verhaal van de Trojaanse oorlog zoals Homerus dat in zijn *Ilias* heeft beschreven. Het prachtige verhaal waarin de Griekse helden de strijd aanbinden met de Trojanen om de schande te wreken dat Helena is ontvoerd door de Trojaanse prins Paris. Een strijd die tien jaar duurt en waarin de goden zich mengen en met elkaar de strijd aangaan en zelfs met stervelingen vechten. Brad Pitt als Achilles en Orlando Bloom als Paris hebben menig meisjeshart sneller doen kloppen in de Hollywood-verfilming van Homerus' *Ilias*.

Achilles, Odysseus, Idomeneus, Ajax, al die helden stonden onder leiding van Agamemnon, koning van Mycene en Menelaos, zijn broer en de bedrogen echtgenoot van Helena. De koning van Mycene was de baas van allen en Mycene dus de belangrijkste stad. Niet Athene, niet Sparta, niet Corinthe. Die steden komen pas later op. Het is Mycene met zijn leeuwenpoort en cyclopenmuur dat de hoofdstad is van allen die zich Griek weten. Van een Grieks Rijk of van Griekenland kan men in die tijd nauwelijks spreken. Steden waren stadstaten die onderling verdragen sloten of onderling oorlog voerden. Wat de Grieken bond was het feit dat ze (min of meer) dezelfde taal spraken en (min of meer) dezelfde religie deelden. Bij een gemeenschappelijke vijand sloot men een verdrag om elkaar te steunen. We zien dit ook terug in het verhaal van de Trojaanse oorlog.

We spreken van cyclopenmuren wanneer de muren zijn opgebouwd uit reusachtige steenblokken die door reuzen (cyclopen zijn in de klassieke mythologie eenogige reuzen) op elkaar gestapeld lijken te zijn. Erich von Däniken zou er waarschijnlijk eerder buitenaardse wezens verantwoordelijk voor houden, maar het is echt gewoon mensenwerk. De aan technologie verslaafde en onderhorige moderne mens wil nog wel eens vergeten wat mankracht gepaard met geduld en beleid kan bewerkstelligen: dat zijn piramides, dat is Stonehenge en dat zijn cyclopische muren.

Indrukwekkend is het zeker. De stenen zijn niet alleen reusachtig groot (1 x 2m. gemiddeld, en qua gewicht vergelijkbaar met de blokken waarmee de Gizeh-piramides gebouwd zijn), maar ook netjes op maat gemaakt. Hoewel niet keurig in blokken gehouwen, zijn ze er wel op gemaakt om in elkaar te passen. De muren waren eeuwen later vaak nog zo degelijk dat ze werden gebruikt als kloostermuren, of voor de bouw van huizen en gemeentelijk gebouwen.

Niet alleen Mycene had cyclopenmuren. Veel belangrijke centra kregen in de Myceense tijd deze dikke beschermingsmuren. Het duidt op de noodzaak zich permanent te kunnen verdedigen. Roe-rige tijden dienden zich aan

Net als bij veel andere mythen, vraagt de lezer zich bij de Trojaanse oorlog af: is het echt gebeurd? Ja en nee. Er is ongetwijfeld een oorlog geweest tussen Grieken en niet-Grieken om een stad aan de Hellespont. Die stad kan Troje geweest zijn. Wilt u echt dé Trojaanse oorlog hebben, dan moet die oorlog zich in ca.1250 v.Chr. hebben afgespeeld.

Of Achilles en Hektor echt bestaan hebben, blijft de vraag. Echt relevant is dat ook niet. Homerus was geen historicus, maar een dichter. Mensen willen dit nog wel eens vergeten. Waarschijnlijk zijn wij allemaal slachtoffer van Homerus' woorden geworden. Kijk eens goed naar de tekst van Homerus: de Trojanen spreken Grieks, de Trojaanse goden zijn de Griekse goden, de Trojanen gedragen

zich als Grieken. Eeuwenlang hebben wij, westerlingen, de Trojaanse oorlog gelezen en beschouwd als een Griekse oorlog. Homerus was een Griek en beschreef alles vanuit Grieks perspectief. Troje lag aan de rand van het Griekse Rijk.

Toen ik in 2011 het Ionische eilandje Ithaki bezocht, volgens Homerus de thuisbasis van Odysseus en zijn vrouw Penelope, bleek dat alles op het eiland vernoemd was naar plekken en/of personen uit de *Odyssee*, het vervolgverhaal op de *Ilias*. Odysseus gaf en geeft dit eilandje zijn identiteit, en het maakt zodoende niet meer uit dat Odysseus een fictieve held was, zoals Shakespeares Hamlet en Leopold Bloom van James Joyce. In Dublin is 16 juni officieel ‘Bloomsday’, de dag waarop Leopold Bloom in Joyce’s *Ulysses*, door Dublin wandelt. Fictie is werkelijkheid geworden. Ook zelf kreeg ik de neiging om bij de Forkysbaai of de Polisbaai me Odysseus voor te stellen, of zijn zoon Telemachos, die van hieruit wegvoer op zoek naar zijn vader. Zo groot kan de kracht van literatuur zijn.

Frappant in het geval van Ithaki is wel het feit dat het merendeel van de bevolking altijd zijn emplooi heeft gevonden in de grote vaart. Toen Onassis zijn scheepvaart- imperium opzette, gebruikte hij ene Drakoulis als tussenpersoon om op Ithaki bemanningen te werven voor zijn schepen. Niet alleen Onassis is er rijk mee geworden, ook Drakoulis. Zijn monumentale villa staat nog altijd in Vathi, het hoofdstadje van Ithaki, aan de boulevard te pronken.

De bemanning zelf heeft wel veel van de wereld gezien, maar is er niet rijk van geworden. Achter de kassa van een kleine kruidenierszaak trof ik een 83-jarige oude baas die foto’s liet zien uit de tijd van zijn jonge jaren in Rotterdam toen hij voor Onassis voer. Naar zijn zeggen de gelukkigste jaren van zijn leven.

De Britse archeoloog Donald Easton was één van de eersten die de oogkleppen afzette en zich niet door Homerus liet misleiden. Hij keek naar Troje en zag de stad zoals die werkelijk was geweest: hij zag een Anatolische stad, op Anatolische bodem. Troje was een